

Apunts sobre la crisi grega

Font: *The greek saga: competing explanations of the greek crisis (Stravos Mavroudeas)*

1. Introducció

Des de l'inici de la crisi econòmica grega diversos enfoc analítics competeixen per donar una explicació d'aquesta:

- a) L'enfoc convencional, que podem dividir en tres:
  - i. La crisi és causada per errors de política econòmica propis d'especificitats nacionals, reconeix deficiències estructurals com a conseqüència d'aquests errors.
  - ii. A part de les especificitats nacionals, la UEM no és un Àrea Monetària Optima (AMO), aquesta ha exacerbat els problemes específics de Grècia. La UEM seria incorregible i el seu col·lapse arribarà aviat.
  - iii. Com l'anterior però considerant la UEM com reformable i corregible.
- b) Tres altres enfoc que podem considerar heterodoxos o radicals:
  - i. Situant la financiarització en un context nord-sud, atribueix els desequilibris de l'economia grega a l'articulació amb la UEM.
  - ii. Esquema nord-sud, problema de dependència com element nacional menys relacionat amb l'estructura de la UE.
  - iii. Explicació minskiana de la inflació-desinflació.
- c) L'enfoc marxista, que aborda dos components:
  - i. Intern: explicació de la crisi global de 2007-2008 com una crisi *a-la-Marx*, és a dir, provocada per la tendència decreixent de la taxa de guany, no com a crisi financer, i la crisi grega per una caiguda de la rendibilitat.
  - ii. Extern: Grècia pertany a la part feble del projecte imperialista d'integració europeu i està subjecte a l'explotació inter-imperialista (intercanvi desigual).

La perspectiva convencional, defensada per l'acadèmia i els cercles oficials, parteix del paradigma neoclàssic i/o neokeynesià segons el qual les crisis són causades per fenòmens externs, en aquest cas una política econòmica equivocada. Les explicacions que es refereixen als errors de la zona monetària apunten algun element estructural però es queden en l'àmbit de la circulació i l'arquitectura del sistema monetari europeu.

L'enfoc heterodox es concentra en la popularitzada tesi de la 'financiarització', amb algun element de la tesi subconsumista. Destaca elements estructurals però també centrats en l'esfera de la circulació que exerciria, segona aquest enfoc, el seu domini sobre la producció.

L'autor proposa una anàlisi des de l'economia política marxista. El seu marc segueix la perspectiva del circuit del capital (Fine, Harris (1979), Foley (1986)) on l'esfera de la producció es dominant en el conjunt del cicle del capital i les esferes de la circulació i distribució se'n deriven d'aquesta. L'autor considera que aquest enfoc ens brindarà explicacions estructurals, que alhora divideix en explicacions estructurals fortes o dèbils.

2. Enfoc convencional

2.1 La 'malaltia' grega

Aquesta versió de l'enfoc convencional sobre la crisi grega ha quedat una mica desfasat, però va ser l'argumentari utilitzat al principi de la crisi per la majoria d'institucions oficials (UE, BCE, govern grec inclosos) i comentadors convencionals per justificar el MOU (Memorandum of Understanding, el pla estructural imposat a Grècia a canvi dels anomenats rescats). Els símptomes de la 'malaltia' grega apareixen en forma de: a) grans i duradors dèficits fiscals finançats a través de deute extern; b) baixa competitivitat. L'origen d'aquests símptomes serien particularitats gregues especialment errors en la política econòmica i deficiències estructurals: baixa productivitat, salaris alts i sector públic sobredimensionat i clientelar, propens a l'evasió fiscal, responsable dels dèficits fiscals.

L'endeutament barat va ser possible perquè des de l'entrada a la zona euro, Grècia s'ha beneficiat de tipus d'interès baixos. Al mateix temps, Grècia va manipular les dades comptables per no violar els acords de Maastricht.

La crisi de 2007-2008 va mostrar que el dèficit fiscal i el deute extern grec eren insostenibles. La reducció profunda del dèficit fiscal s'imposava com obligatòria amb el primer rescat. Una ampla campanya de difamació sobre els treballadors públics (mandrosos, corruptes...) va justificar les retallades del pressupost. Davant la fallida de l'estratègia d'austeritat la proposta s'amplia al sector privat, ara amb l'excusa de la competitivitat: reducció del salari mínim, desregulació del mercat de treball, debilitament dels convenis col·lectius. El sector bancari es va veure afectat per la crisi econòmica i per una crisi de confiança. Els mateixos arguments es repeteixen amb el segon MOU.

L'argument de la 'malaltia' grega perd credibilitat quan altres economies com Irlanda i Portugal es veuen obligades a acceptar programes de rescat semblants, tot i que al principi es pretenia presentar el problema com a 'contagi grec'.

El fonament analític de l'explicació de la 'malaltia' grega (o dels països del sud) es basa en la hipòtesi dels dèficits bessons segons la qual existeix una estreta relació entre la balança per compte corrent i el pressupost públic, és a dir, entre el dèficit corrent i el dèficit fiscal, mostrant una correlació causal entre el segon i el primer. El dèficit fiscal causat pel dispendi, el clientelisme i els salaris alts es finança amb fort endeutament exterior augmentant el deute públic. El dèficit per compte corrent també té relació amb la caiguda de la competitivitat.

2.2 La UEM no és una AMO

La segona explicació convencional afegeix a l'anterior el greuge de les deficiències estructurals de la UEM per no ser aquesta una AMO i no poder corregir els fluxs de capitals. Aquest argument l'han destacat comentadors, sobretot, anglosaxons, tant neoliberals (Feldstein) com neokeynesians (Krugman).

L'euro és un dels instruments principals amb els que els capitals europeus intenten disputar la supremacia estatunidenca. L'hostilitat cap al projecte europeu en aquest sentit s'argumentava a través de la teoria de l'AMO (McKinnon (1963), Mundel (1961)), segons la qual, una unió monetària entre diferents economies ha d'acomplir diversos requeriments -alta mobilitat dels factors, convergència estructural, mecanisme d'equilibri fiscal-, que en el cas de la UEM no s'assoleixen, per tant no podem parlar d'una AMO. La crisi del deute sobirà a Europa ha alimentat aquesta crítica, tot i que economistes com De Grauwe consideren que es tracta d'una teoria massa pessimista respecte a la possibilitat de construir una unió monetària. Altres, com Mavroudeas mateix, aporten al debat les contradiccions entre la UE i els EEUU en les tensions intra-imperialistes.

La teoria de l'AMO és el més proper que l'economia convencional té amb la tesi marxista de la desproporció (o desenvolupament desigual). El que la teoria de l'AMO presenta, bàsicament, és que no pots tenir una moneda comuna per una sèrie d'economies tant diverses sinó es promou un fort procés de convergència estructural sense que faci fallida el projecte. Per altra banda, la tesi marxista del desenvolupament desigual argumenta que aquesta és una característica central del capitalisme, ja sigui entre regions d'un mateix país o entre Estats. Aquesta desigualtat es refereix primàriament a l'esfera de la producció, expressat després en l'esfera de la circulació. Aquesta desigualtat es pot gestionar amb la política econòmica nacional i amb institucions creades per aquest fi, però es extremadament fràgil en una unió supra-nacional amb diferents economies, diferents necessitats i polítiques dispars. L'economia convencional és incapaç de posar l'èmfasi en la producció donat que per construcció teòrica es centra en l'esfera de la circulació.

2.3 Els problemes interns de l'economia grega s'han vist exacerbats per errors estructurals de la UEM

Aquesta seria una explicació a mig camí entre les dues anteriors. La crisi grega causada per polítiques nacional equivocades i afectada per la incompleta arquitectura de la UEM es podria resoldre amb una major unió política i econòmica. Aquesta posició es defensada sobretot per analistes europeus favorables al projecte d'unificació.

De Grauwe (2010) argumenta que la responsabilitat de la crisi grega es troba en les autoritats gregues però que aquesta crisi ha mostrat els problemes estructurals de la zona euro, lligant aquesta manca de compliment del projecte al deteriorament dels desequilibris de les balances per compte corrent. Més

específicament, a l'existència d'una dicotomia nord-sud dins la UEM amb economies centrals amb superàvits per compte corrent i economies perifèriques amb dèficits per compte corrent.

Existeixen dues variants d'aquesta explicació convencional. Primerament una variant més convencional que darrerament pateix esquizofrènia intel·lectual. Blanchard i Giavazzi (2002) argumentaven que les economies de la UEM tenien diferents taxes d'estalvi (els països pobres estalvien menys) i diferents taxes de creixement (els països menys desenvolupats creixen més ràpid). A causa d'això i en un suposat procés de convergència, es produeix un flux de fons dels països rics cap als països pobres provocant dèficits per compte corrent en aquests últims. Aquests desequilibris es consideraven “bons desequilibris” perquè recolzaven el procés de convergència i s'anirien afeblint a mesura que el procés es consolidés. Un cop la crisi va esclatar, aquests autors van canviar abruptament de posició i els “bons desequilibris” van esdevenir dolents. Ara, el malbaratament fiscal dels països menys desenvolupats esdevenia el responsable de l'endeutament extern causant dèficits per compte corrent insostenibles. Aquest argument és compatible amb el dels dèficits bessons.

Per altra banda, hi ha una segona variant proposada per autors post-keynesians crítics de la UEM (Botta (2012), Hein, Truger i van Treeck (2011) Stockhammer i Sotiropoulos (2012)). Argumenten que les causes estructurals es troben en els diferencials del tipus de canvi real que afavoreixen el nord a expenses del sud. L'Euro-centre adquireix superàvits a costa de l'euro-perifèria. Es rebutja la hipòtesi dels dèficits bessons presentant que els dèficits per compte corrent són la causa dels dèficits fiscals (Nikiforos, Carvalho i Schoder (2014)). La versió més combativa presenta la UEM com una estructura neo-mercantilista on el nord explota el sud.

L'objectiu per aquests autors seria rectificar la UEM amb una major unificació fiscal i bancària. Aquest tercer enfoc convencional té dues deficiències serioses. Primer, es tracta d'una explicació estructuralment feble centrant els problemes estructurals en l'esfera de la circulació i, segon, confia en una unificació europea similar a la dels EEUU. Segons Mavroudeas, aquest voluntarisme polític i econòmic va contra el saber històric. Europa ha estat l'espai on el capitalisme va néixer sobre les bases dels estats-nació, on les identitats polítiques i econòmiques estan molt arrelades. Això fa de la unificació política i econòmica europea una utopia.

2.4 Una crítica a les explicacions convencionals

Les tres explicacions convencionals, d'una manera o altra, aborden la crisi grega a través de l'enfoc de la hipòtesi dels dèficits bessons. Aquest és el seu instrumental analític més potent, des del moment en que identifiquen la crisi grega com una simple crisi (fiscal) de deute. Els salaris són el factor responsable, el cost laboral unitari creix més ràpidament que a la resta de països europeus perjudicant el dèficit fiscal i per compte corrent. Aquests arguments tenen una sèrie de problemes:

- ⑩ Hi ha una extensa literatura disputant que els costos laborals unitaris (nominals) siguin una mesura convincent de la competitivitat. La paradoxa de Kaldor demostra que la competitivitat no es una virtut exclusiva del salaris baixos, al contrari, aquesta depèn no només dels costos, especialment dels costos salarials (competitivitat de costos), sinó també de factors qualitius (competitivitat estructural).
- ⑩ En contra del que diuen la UE i el govern grec, els salaris grecs han crescut constantment per sota dels augments de la productivitat. Els augments de la productivitat han estat majors que els de, per exemple, Alemanya. Els costos laborals unitaris grecs han caigut constantment les darreres dècades, podent-se observar això en, per exemple, la participació salarial respecte el producte.
- ⑩ Un reducció dels salaris que persegueixi millorar la competitivitat pressuposa que les economies rivals mantindran el seu nivell de salaris estable. Però la tendència global és pressionar els salaris reals a la baixa, directament, a través de lleis com les del MOU o, indirectament, incrementant l'exèrcit de reserva d'empleats.

La debilitat dels comptes externs de diversos països de la UEM prové, més aviat, de la seva especialització internacional i no de la rigidesa dels mercats de treball. Això ho confirma el propi BCE (2008, p. 92) quan explica que en els primers 10 anys de la UEM les economies membres amb un major pes dels sectors intensius en treball han perdut posicions en favor de les economies emergents amb avantatges comparatius relatius, mentre que les economies membres especialitzades en segments de productes d'alta qualitat i preus alts d'indústries madures han guanyat participació de mercat. Això implica que les pèrdues de competitivitat d'algunes economies de la UEM és causa de deficiències estructurals i no d'increments salarials.

L'explicació convencional de la crisi grega té altres problemes profunds. Primer, subestimen el rol de la crisi capitalista de 2007-2008 considerada unànimament com una mera crisi financera sense origen en l'esfera de l'acumulació real. Segon, consideren la crisi grega independentment de la crisi global. No aprecien la dimensió fonamental estructural del problema.

3. Enfoc radical de la 'financialization'

Aquest conjunt d'explicacions es diferencien de les explicacions convencionals per l'èmfasi que posen en el fenomen de les crisis com propi de la naturalesa del capitalisme, l'estructura del capitalisme mundial i la crisi de 2007-2008. El plantejament radical de la financiarització és crític amb la preeminència neoliberal de la teoria i les polítiques econòmiques de les darreres quatre dècades i assenyalen els problemes que han causat l'auge del neoliberalisme. També tenen una posició crítica amb l'arquitectura neoliberal del la UEM i proposen la seva dissolució o reforma radical.

Més enllà d'això, els plantejaments aquí denominats com 'radicals' són limitats a l'hora de reconèixer les deficiències del sistema capitalista, alguns fins i tot arribant a pensar que el problema immediat no és el capitalisme com a tal sinó la seva forma actual de gestió. Per això, alguns propugnen la fi del neoliberalisme i el retorn a una forma o varietat de capitalisme de rostre humà. Els més radicals políticament consideren aquesta posició com una passa endavant cap al socialisme, adscriuint-se a vegades al marxisme. Però des d'un punt de vista analític i polític els considerarem fora de la tradició marxista per dos motius:

- a) La taxa de guany, variable marxista crucial per entendre el capitalisme i específicament les seves crisis, està absent en els seus anàlisis. En canvi, apareixen versions de la manca de demanda efectiva keynesiana o algun argument neo-mercantilista.
- b) Fins i tot les versions més radicals referides a la transició socialista no poden explicar el procés exacte a través del qual un gir capitalista pot tenir relació amb un programa de transició socialista.

Ens centrarem en les tesis sobre la financiarització, però existeixen altres modalitats d'explicacions radicals de la crisi grega com la crisi fiscal com efecte de l'evasió d'impostos i l'estructura fiscal regressiva o de la naturalesa crònica del capitalisme grec (Stathakis). Altres afegeixen aquestes modalitats a l'explicació convencional del desajustos de les balances comercials. La tradicional explicació de la crisi centrada en el subconsum (marxistes de la Monthly Review o keynesians) no ha proliferat respecte a la crisi grega, perquè empíricament s'observa un creixement espectacular del consum en el període precedent a la crisi.

La tesi de la financiarització planteja que en el capitalisme modern les finances (per exemple, les operacions del capital-diner) assumeixen una creixent preeminència respecte d'altres activitats capitalistes. Dins la tradició marxista, l'origen d'aquesta tesi es remunta als treballs de Hilferding (1910) i la seva noció implícita que en el capitalisme modern les finances aconseguixen una posició dominant. Sweezy (1942) reitera aquest enfoc. En cap dels dos autors, es nega la relació entre la plusvàlua i l'interès. El capital productiu extreu la plusvàlua en l'esfera de la producció i posteriorment es distribueix entre els beneficis -al capital 'productiu'-, els interessos -al capital financer 'no productiu'- i els beneficis comercials -al capital comercial 'no productiu'-.

A finals del segle XX es produeix un canvi major. El domini polític neoconservador i les transformacions estructurals que es van portar a terme particularment en les economies occidentals van generar un clima d'opinió propici a l'expansió d'idees sobre una nova fase del capitalisme en sintonia amb les tesis sobre la fi de la història. Aquest nou capitalisme suposadament hauria aconseguit que les finances trenquessin el seu lligam amb el capital productiu i passessin a dominar el cicle d'acumulació de manera autònoma. Diversos autors del corrent neomarxista i institucionalista

(com els regulacionistes) ja havien assenyalat aquesta conclusió. Aquestes enfoc portarien al desenvolupament de les tesis de la 'financiarització'. A l'inici del s. XXI el terme va ser encunyat per autors propers al keynesianisme i al marxisme (Monthly Review). El 2005 va aparèixer un influent llibre col·lectiu editat per Epstein, J. *Financialization and the World Economy*.

El corrent post-keynesià va adoptar l'enfoc amb entusiasme (Stockhammer (2004), Treck (2008)) donant pas a explicacions que inauguraven una nova fase del capitalisme a finals del s. XX caracteritzat com 'capitalisme amb domini financer' (Hein(2013)) o, prenent el terme a l'escola de la regulació, 'regim d'acumulació de domini financer' (Stockhammer (2009)). La base post-keynesiana de la 'financiarització' arrelava en la noció keynesiana clàssica del *rendista*, exemplificat com extracte no productiu col·lector de diverses rendes sostretes de possibles beneficis per la inversió productiva. El rendista com a drenatge de l'acumulació de capital.

La incorporació del terme per part d'autors marxistes va arribar més tard. L'escola de la MR havia utilitzat termes semblants feia temps. Aquells que van adoptar el terme posteriorment per presentar la crisi de 2007-2008 des del subconsum van experimentar dificultats explicatives (Foster (2010)). Des d'una altra perspectiva, Lapavitsas (2008) adoptà la noció de 'financiarització' donant-li un gir. Lapavitsas argumenta que en aquesta nova fase del capitalisme el capital financer, no només domina el capital 'productiu' sinó que també explota directament la classe treballadora a través d'activitats d'usura amb la provisió de préstecs. Aquí es distingeix de la categoria presentada per Hilferding, que fusionava lo 'productiu' amb el capital bancari sota domini d'aquest últim, referint-se el 'capital financer' al capital que opera en el sistema financer (mercats de capitals i diner). Primerament es va encunyar el terme d'explotació financera, però després d'una sèrie de crítiques (Fine (2009)) assenyalant la confusió entre explotació capitalista i explotació per usura precapitalista es va adoptar el terme 'expropiació financera'.

Fine també utilitza la noció de 'financiarització' però en sentit diferent. Per Fine no constitueix una nova fase del capitalisme ni, per suposat, el capital financer no pot esdevenir un mitjà autònom d'explotació de la classe treballadora; sempre romandrà dependent de l'extracció de plusvàlua per part del capital 'productiu'. La 'financiarització' seria més aviat una fase especial del neoliberalisme on el capital-diner (capital en forma de diner) adopta noves formes d'operar i on sorgeixen nous acords institucionals, noves polítiques econòmiques, utilitzades pel capital per superar momentàniament els seus problemes i contradiccions.

Des de la seva popularització, la tesi de la 'financiarització' és problemàtica analíticament i empírica. En termes analítics, la teoria de la 'financiarització' argumenta que el capitalisme d'alguna manera ha tornat a una fase precapitalista, a un període on les relacions capitalistes encara no han nascut però les figures precapitalistes del mercader i el banquer preparen el terreny pel naixement del capitalisme.

Les activitats principals dels mercaders i banquers en el feudalisme es caracteritzaven per l'intercanvi no equivalent i la usura com a norma en contrast amb l'intercanvi equivalent com a norma en el capitalisme. La forta regulació monopolística del sistema feudal permetia funcionar en base a l'intercanvi no equivalent. Una vegada produïdes l'acumulació primitiva de capital i l'establiment del capitalisme es van abolir les normes feudals i la competència capitalista va començar a dirigir els intercanvis. Les operacions del capital-diner van prendre el seu *modus operandi* capitalista. La tesi de la 'financiarització' planteja que aquest *modus operandi* s'ha liquidat i que actualment opera un mode com el precapitalista. És a dir, defensen que els interessos han deixat de ser una part de la plusvàlua i que existeixen independentment d'aquesta. Al mateix temps, el capital-diner no només ha esdevingut autònom del capital 'productiu' sinó que també el domina. Però si aquest és en última instància la font de riquesa, aquesta dominació necessàriament comportaria -conclusió de la teoria de la 'financiarització'- una asfíxia de la inversió productiva i l'acumulació de capital. La pregunta obvia és, com és això possible en el llarg termini? Addicionalment, les tesis de la 'financiarització' presenten la crisi de 2007-2008 com una crisi financera (del capitalisme finançaritzat) no com una crisi *a-la-Marx* (partint de l'esfera de la producció), coincidint amb les explicacions convencionals. Si la crisi actual és tant profunda i prolongada, com els defensors de la tesi de la 'financiarització' accepten, com pot no estar basada en l'esfera econòmica fonamental de la producció?

Tres explicacions de la 'financiarització' de la crisi grega han estat proposades:

- a) La versió de Lapavitsas basada en la seva teoria de l'expropiació financera.
- b) La versió avançada per Milos i Sotiropoulos amb afinitats amb la noció de 'financiarització' post-keynesiana.
- c) La proposta de Argitis d'una explicació a la Minsky.

3.1 Expropiació financera

Lapavitsas *et al* (*Eurozone in Crisis; The Eurozone Between Austerity and Default*) coincideixen amb les explicacions convencionals en veure la crisi grega com una crisi de deute però afegeixen que és 'simptomàtica d'una malaltia més profunda' amb arrels en el capitalisme finançaritzat i la UEM. La 'financiarització' va provocar la crisi de 2007 -pel palanquejament i la creació de bombolles inestables-, que no és una crisi *a-la-Marx* -és a dir, la taxa de guanys no juga cap rol-, sinó una crisi financera. La crisi mundial va afectar els fràgils fonaments de la UEM (perquè no és una Àrea Monetària Òptima (AMO)). Per Lapavitsas *et al* la UEM té tres pilars:

- a) L'independent BCE que dirigeix la política monetària.
- b) El rigor fiscal.
- c) La implacable pressió sobre els salaris per garantir la competitivitat.

Lapavitsas apunta que el BCE segueix una política monetària favorable a les necessitats dels països de l'anomenat centre europeu. Aquests països, especialment Alemanya, han estat més eficients en pressionar a la baixa els salaris adquirint un avantatge competitiu permanent respecte dels països del sud o de la perifèria europea. D'alguna manera és el mateix argument convencional però a la inversa: no són ara els mandrosos treballadors del sud sinó els excessivament cautelosos del nord.

Així la zona euro es va polaritzar amb un nord amb superàvits comercials i un sud endeutat: el nord donava préstecs al sud per tal de comprar els seus productes. La crisi va interrompre aquesta dinàmica en el moment en que els mercats financers van començar a qüestionar la solvència dels deutes sobirans del sud. D'aquesta manera va començar la crisi de la zona euro. Segons Lapavitsas *et al* la UEM va propiciar la transmissió de la crisi mundial a Europa a causa dels desequilibris latents dins la zona euro. Fins aquí, aquest argument no es diferenciaria dels anàlisis post-keynesians que accepten la divisió nord-sud.

La conclusió final de Lapavitsas és que la UEM no pot ser rectificada, tot i que a vegades es refereix a un possible pla Marshall europeu per descartar-lo com impossible. Així doncs, Lapavitsas suggereix la sortida de Grècia de la zona euro però no de la UE.

Aquesta explicació deixa de banda qualsevol referència a l'estructura productiva de les economies grega i de la UEM -per exemple, les diferències tecnològiques i productives expressades en la composició orgànica del capital (COC). Lapavitsas no observa les relacions econòmiques (imperialistes) d'explotació entre el nord i el sud o alguna relació d'intercanvi desigual en sentit ampli¹, aposta per la versió estreta de l'intercanvi desigual, la basada en diferències salarials. A més a més, accepta l'argument convencional sobre els relativament alts salaris grecs com a causa del deteriorament de la competitivitat, acceptant, per exemple, l'argument dels elevats costos unitaris laborals nominals.

El seu enfoc també és limitat respecte la qüestió de la financiarització. El sistema financer grec estava significativament menys apalancat que la resta. L'endeutament privat de les famílies treballadores gregues és un fenomen relativament nou que va començar després de la introducció de l'euro però sempre inferior al de la resta de països del seu entorn. Per tant, la financiarització no pot sorgir de dins de l'economia grega sinó que ha de ser importada a través del deute públic i exterior.

Les polítiques econòmiques que proposa Lapavitsas també són problemàtiques. Si la crisi grega es una simple crisi de deute podria ser resolta no sortint de la UEM sinó reformant la zona euro per exemple unificant-la a nivell fiscal i polític. Si la crisi és quelcom més profund i té més a veure amb

---

¹L'economista d'origen grec Arghiri Emmanuel (L'intercanvi desigual, 1972) distingia dues categories d'intercanvi desigual en el comerç internacional. Intercanvi desigual en sentit ampli: derivat de diferències en la COC, els països més desenvolupats (amb COC més elevades) exploten els països menys desenvolupats (amb menor COC). Intercanvi desigual en sentit estret: derivat de diferències salarials i de taxa d'explotació, els països amb salaris més elevats exploten els països amb menors salaris. Per una molt breu i senzilla explicació veure Astarita, "Discusiones sobre intercambio desigual".

l'esfera de la producció i les conseqüents relacions d'intercanvi desigual, sortir de la UEM i seguir dins del Mercat Comú no serà suficient. Caldria una sortida de la UE.

3.2 Financiarització i lluita de classes

Contràriament a les tesis de Lapavitsas, Milios i Stiroopoulos (2010, "Crisis of Greece or Crisis of the Euro? A View from the European Periphery") argumenten que no va ser la pèrdua de competitivitat la que va portar a l'alt endeutament. Concretament, és el fet de posar dins la mateixa zona monetària països amb taxes de creixement i rendibilitat tant diferents el que va portar a l'augment de l'endeutament dels països perifèrics. Això es produeix perquè les economies perifèriques tenen majors taxes de guanys i atrauen el capital del centre. Aquesta tendència es va accentuar després de l'adopció del euro perquè permetia als països perifèrics endeutar-se a baixos tipus d'interès. Els préstecs provinents de l'exterior van atiar la demanda de la perifèria, augmentant la inflació i provocant així el deteriorament de la competitivitat. M&S rebutgen la divisió nord-sud com a expressió de la teoria de la dependència. Per ells els préstecs provinents de l'estranger no van ser un mecanisme per robar Grècia sinó un fenomen perfectament natural que va ajudar a promoure el creixement. En aquest punt coincideixen totalment amb l'explicació convencional segons la qual la UE va ajudar al creixement a Grècia. Recordem que els arguments convencionals anteriors a la crisi plantejaven que els dèficits per compte corrent eren bons desequilibris perquè permetien que els països de la perifèria de l'euro amb menors nivells de PIB real per càpita atrapessin a través del creixement les economies més riques del nord. M&S accepten implícitament la tesi de la convergència en la versió dels 'bons desequilibris'. La realitat de l'economia grega mostra que aquesta dinàmica va ser diferent. El dèficit per compte corrent no es va destinar a inversions productives sinó a finançar les importacions provinents del centre sense desenvolupar l'estructura productiva grega i fer divergir Grècia respecte el centre de la UE -no convergir-.

M&S afegeixen a la presentació acadèmica convencional anterior a la crisi la financiarització i la seva tendència al palanquejament de les economies i la creació de bombolles financeres. La crisi financera de 2007-2008 va portar al col·lapse de les economies perifèriques per l'augment de l'endeutament per finançar els dèficits fiscals. Per M&S la UEM va jugar un rol secundari però accepten que la zona euro no és una AMO sinó un projecte neoliberal i no proposen la sortida de Grècia sinó la reestructuració progressiva de la UE.

3.3 Inflació i desinflació minskiana

Argitis (2012) proposa una explicació minskiana de la financiarització i de la crisi grega. Presenta el capitalisme grec com: a) dèbil i amb una estructura tecnològica obsoleta; b) feble competitivitat estructural causant de crònics i significants dèficits per compte corrent, sobretot per l'excés d'importacions; c) extens clientelisme entre l'Estat i els negocis privats (partint de la noció de Minsky sobre 'l'Estat fort'): l'Estat i el banc central controlen el procés d'inflació i desinflació -utilitzant el

dèficit fiscal més com a eina redistributiva que com una eina de política econòmica anticíclica- per promoure la rendibilitat capitalista.

Per Argitis la pèrdua de la política monetària del banc central propi al entrar dins la UEM va desmantellar aquesta estructura tradicional. L'endeutament de les empreses va esdevenir disfuncional portant l'economia grega a la financiarització. El creixement es va basar en el palanquejament incrementant la inestabilitat de l'economia capitalista (com proposa Minsky (1992) amb la seva hipòtesi de la inestabilitat financera). La crisi de 2007-2008, que pels minskians va ser causada per les polítiques neoliberals que van destronar les polítiques d'estabilització keynesianes incrementant la inestabilitat financera, va fer descarrilar la ja inestable economia grega. L'"Estat fort" sense un banc central no va poder controlar el procés d'inflació-desinflació.

La teoria minskiana ha estat criticada per fenomenològica, per posar el focus excessivament en el sistema financer deixant de banda l'economia real i per una limitada comprensió de la política fiscal i monetària derivada de la problemàtica concepció sobre el rol dels monopolis en el capitalisme.

Pel que fa a la crisi grega, no es sosté la tesi minskiana perquè el deute privat grec ha estat inferior al d'altres economies del seu entorn, per tant no és convincent que el problema vingui del cercle inflació-desinflació del deute privat. Per això Argitis deixa de banda la hipòtesi de la inestabilitat financera i parteix dels treballs de Minsky (1986) sobre el paper institucional i polític en assegurar l'estabilitat del sistema financer. Si l'explicació sobre la manca de política monetària que proposa Argitis és correcte llavors la solució seria el Grexit, però això ho refusa.

3.4 Crítica de la Financiarització

Podem abordar la crítica partint de dues versions de la financiarització de l'economia grega:

- a) Financiarització forta. És a dir, el capitalisme grec és una economia finançaritzada, on els mercats de capitals han dominat el sector financer establint la seva hegemonia, assimilant el sector bancari. Si les finances exploten directament els treballadors (Lapavitsas) hauria d'haver un grau important d'endeutament de les famílies.

Una sèrie d'estudis han demostrat que el grau de financiarització tant del sector privat com el públic és baix. Tradicionalment, les borses gregues han tingut una dimensió reduïda i poc impacte en l'economia grega. Entitats públiques o socials, com poden ser les pensions, no tenen cap o molt poca exposició als 'nous productes financers' o mercats borsaris. El capitalisme grec ha estat sempre i segueix estant molt centrat en el sistema bancari. La financiarització juga un rol insignificant en el finançament del sector privat.

El mateix problema empíric apareix respecte a l'endeutament de les famílies que s'ha mantingut tradicionalment baix, augmentant fortament després de l'entrada en la UEM per finançar la inflació dels bens de consum bàsics, i col·lapsant amb la crisi. Però en termes absoluts mai va arribar als nivells de les economies occidentals.

- b) Financiarització feble, on el capitalisme grec no està finançat però la financiarització és importada de l'economia mundial. Aquesta explicació també obvia l'esfera de la producció.

4. Enfoc marxista

Cap dels enfoc anteriors atribueix la crisi a la lògica interna del sistema sinó a problemes de política econòmica o factors estructurals febles en l'esfera de l'intercanvi. L'economia política marxista proposa una explicació estructural forta centrant-se en l'esfera de la producció. La crisi de 2007-2008 és una crisi *a-la-Marx* -causada per la tendència decreixent de la taxa de guany (TDTG)- i no una crisi financera sinó amb causes internes, també pel cas grec. Però també hi ha una causa externa conseqüència de les relacions d'explotació imperialistes (intercanvi desigual) existents dins de la UE que han generat un marc nord-sud o centre-perifèria.

Ara bé, també existeixen diferències dins l'enfoc marxista en funció de l'ús que es fa de la teoria laboral del valor (TLV) i la importància donada a la taxa de guany, així com l'ús de la distinció entre el treball productiu i improductiu. Però tots els autors de l'escola marxista coincideixen en la necessitat d'un programa de transició de llarg termini cap a la creació d'una economia socialista. També estan d'acord en la necessitat de trencar el compromís amb la UE -no només amb la UEM-, com a primer pas per permetre la creació d'una economia auto-centrada dirigida a servir els interessos de la població planificant democràticament transformacions estructurals del sistema productiu grec a llarg termini.

4.1 Crisi de TDTG

Maniatis i Passas (2013, 2014), utilitzant la metodologia de Shaik i Tonak (1994) pel període 1958-2009, observen una tendència negativa de les taxes de benefici marxistes netes a partir dels anys 70. Aquesta tendència es causada per l'increment de la COC.

- ⑩ 1958-70's: 'l'edat d'or' del capitalisme grec es caracteritza per altes taxes de guany, altes taxes d'acumulació de capital i de creixement de l'output, increments en la productivitat i en els salaris reals pels treballadors productius i tots els treballadors en general inclús amb una creixent taxa de plusvàlua.
- ⑩ 1973-1985: l'increment significatiu de la COC durant el període anterior combinat amb la caiguda de la taxa de plusvàlua i la participació dels beneficis del total del output a causa de les exitoses lluites laborals després de la caiguda de la dictadura militar, produeixen una caiguda de la rendibilitat afectant negativament la inversió, el creixement de l'output, la productivitat, el creixement del salari real i l'ocupació.
- ⑩ Després de 1986: sobretot després de 1991, comença la fase neoliberal. Incrementa l'explotació del treball, però la resultant recuperació de la rendibilitat no va ser acompanyada amb la suficient desvalorització de capital i una significant caiguda del treball improductiu. Aquests requeriments no van ser políticament factibles en aquest període. La fase neoliberal

va aconseguir una recuperació parcial de la taxa de guanys, resultant en una menor taxa d'inversió, de creixement i, més important, menor creixement de la productivitat.

El creixement, tot i que anèmic, del període, sobretot després de 1995, es va aconseguir a través de l'impacte indirecte de les bombolles financeres creades en la seva majoria per les polítiques d'expansió monetària del moment. Aquestes bombolles, primer en els mercats borsaris, després en el sector immobiliari, van generar un 'efecte riquesa' per les famílies estimulants la demanda al consum, la única font de creixement durant el període neoliberal, mentre la baixa productivitat arrossegava el descens de l'activitat d'inversió. Quan les bombolles van explotar la crisi de 2009 va començar. Fonamentalment, la crisi va emergir degut a la baixa rendibilitat del capital, resultat de la sobreacumulació de capital causada per l'augment de la COC. Aquest no va poder contrarestar-se amb l'increment de la taxa de plusvàlua ni amb cap mena de nova política monetària expansiva.

4.2 Causes de la crisi de rendibilitat grega

Economakis, Andrulakis i Markaki (2014) distingeixen 4 fases:

- ⑩ 1960-73: 'l'edat d'or' del capitalisme grec, amb el major creixement de la taxa de guanys, arribant al seu pic el 1973. L'explicació d'aquesta rendibilitat creixent és la baixa COC, l'increment dels salaris era inferior als augments de productivitat provocant una decreixent participació del treball respecte al output.
- ⑩ 1974-85: la rendibilitat cau per la intensificació de les protestes laborals amb la fi de la dictadura. La COC augmenta contribuint a la tendència decreixent de la rendibilitat. Aquesta caiguda de la rendibilitat s'atura el 1985 coincidint amb el gir neoliberal del PASOK.
- ⑩ 1986-2006: la fase de les polítiques neoliberals es caracteritza per una feble recuperació de la rendibilitat. No es produeix un descens significatiu de la COC perquè no es va produir suficient destrucció del capital durant la crisi com per assegurar el relleu d'una nova fase d'acumulació de capital.
- ⑩ 2007-12: Durant la crisi es produeix una forta caiguda de la rendibilitat acompanyada d'un dramàtic augment de la COC.

Podem destacar tres conclusions. Primer, que la crisi del deute grec és essencialment una crisi de competitivitat. Segon, la hipòtesi segons la qual la pressió de la competència internacional va ser crucial en l'evolució de la rendibilitat de l'economia grega és rebutjada en base a que la caiguda de la rendibilitat es produeix en sectors no exposats a la competència internacional (bens i serveis no comercials). Tercer, la profunda depressió causada per les polítiques d'austeritat de la Troika ha portat a una accentuada caiguda de la rendibilitat, principalment deguda a l'activació del factor subconsumista de la crisi. Aquest problema de subconsum és, tot i això, la forma aparent de problemes més profunds com els del model de desenvolupament des dels anys 2000. El creixement econòmic amb alts dèficits per compte corrent va arribar al seu límit quan va arrencar la crisi global bloquejant

aquest tipus de desenvolupament, quan la transferència 'd'estalvis' del centre cap a la perifèria es va aturar. L'aplicació del memoràndum d'austeritat va fer emergir la tendència al subconsum.

4.3 Una crisi dual de sobreacumulació i explotació imperialista

Estudiant empíricament el desenvolupament de l'economia grega de postguerra, Mavroudeas, utilitzant la metodologia de Shaik i Tonak (1994), troba que la TDTG és la causa fonamental de la crisi de 1973 i 2007-2008. La única diferència és la consideració del sector agrícola com a sector capitalista i la inclusió dins del valor afegit marxista del consum en capital fix del comerç improductiu i el sector royaltis. Això, Mavroudeas afegeix la dimensió 'exterior'. Grècia és un país de rang mig dins del capitalisme global, explota algunes àrees mentre és explotat pels seus aliats occidentals més desenvolupats. Sobre aquestes bases es poden definir tres períodes.

- ⑩ L'edat d'or (1960-73): destacable rendibilitat, alta taxa de creixement i competitivitat creixent, liderat per l'ascendència en la divisió internacional del treball, amb la diferència respecte dels països de l'Europa occidental que Grècia no va desenvolupar l'Estat del Benestar i el seu model es va basar en la supressió de drets laborals. El caracteritzava, però, un component imperialista doncs Grècia va expandir notablement la seva activitat en el Mediterrani i Orient Mitjà. La crisi de 1973, com per la resta d'economies, va posar fi a l'edat d'or.
- ⑩ L'era de reestructuració capitalista (1973-85): com a occident, la causa de la crisi va ser una crisi de sobreacumulació causada per la caiguda de la taxa de guanys provocada per l'increment de la COC. Els creixement de la taxa de plusvàlua es van moderar a mesura que augmentava la COC. Això va provocar una tendència a la baixa de la rendibilitat que va portar a una reducció de la inversió. La crisi de 1973 coincideixen amb la caiguda de la dictadura militar i l'aparició del moviment obrer. El capital grec es va veure obligat a fer concessions keynesianes de distribució de la renda.

L'evolució del capitalisme grec, marca en aquest moment, un tall amb la tendència de la resta de països occidentals que tendien progressivament cap al neo-conservadurisme. Però el 1981 fa una aposta estratègica per l'entrada en el procés d'integració europea, buscant assegurar el sistema d'una possible radicalització popular, per avançar en la reestructuració capitalista i per elevar-se al rang mig dins d'un dels majors blocs imperialistes com és l'uropeu occidental.

En tot cas, les polítiques progressistes keynesianes van fracassar, no es poden aplicar les polítiques exitoses de postguerra sota condicions socio-econòmiques totalment diferents. Les polítiques keynesianes de postguerra van ser exitoses perquè la guerra havia desvaloritzat prèviament el capital sobreacumulat, escenari oposat al de 1973.

- ⑩ L'era de reestructuració neoliberal (1985-2009): progressivament es van abandonar les polítiques progressistes per iniciar el procés de reestructuració neoliberal, amb polítiques keynesianes conservadores -polítiques anti-cícliques de creixement de la demanda sense

redistribució de la renda cap al treball-, al mateix temps que es liberalitzava el comerç esfumant-se la competitivitat del capital grec per la pèrdua del proteccionisme. Aquestes polítiques van tenir una incidència limitada fracassant en l'adequada supressió dels salaris i la desvalorització del capital sobreacumulat.

L'agenda neoliberal va guiar els subsegüents governs: apertura econòmica, privatitzacions, retallades del sistema de benestar, contra-reformes fiscals, desregulació del mercat de treball i del sistema financer, etc. Aquestes mesures van augmentar l'explotació fent augmentar la taxa de plusvàlua, especialment a partir de 1990 amb un increment del temps de treball real que va accentuar l'extracció de plusvàlua absoluta.

Al mateix temps, el bloc de l'est es desintegrava obrint un període d'oportunitats per Grècia, especialment a la regió dels Balcans, on va obtenir guanys imperialistes. La migració massiva cap a Grècia va facilitar la caiguda dels salaris, sobretot en el sector de la construcció, i la flexibilització del treball.

L'entrada dins la UEM el 2001 exemplificava la pretensió de Grècia d'escalar posicions dins de la divisió internacional del treball participant en la franja superior de la integració europea. L'estratègia era arriscada per les severes restriccions monetàries, industrials i comercials que suposava la integració europea debilitant la competitivitat grega en relació a les economies centrals de l'euro productivament superiors. A l'inici això es va contrarrestar assegurant-se, gràcies a l'euro, crèdits barats que van promoure un creixement artificial. L'organització dels Jocs Olímpics el 2004 i el sobrepreu exorbitant al que es van realitzar els treballs de construcció i gestió de l'esdeveniment va reforçar la rendibilitat del capital a costa, però, del dèficit fiscal. Quan l'acumulació del capital flaquejava l'Estat grec intervenia subsidiant-lo, directament o indirecta. El dèficit fiscal creixent era gestionable gràcies al crèdit barat exterior i les relativament altes taxes de creixement de l'economia grega.

Una de les característiques de l'economia global del moment era el recurs al crèdit i el capital fictici². Els mercats borsaris van esdevenir una font de finançament a curt termini per les empreses. Les baixes taxes d'interès de l'euro facilitaven l'endeutament i amb tipus d'interès reals quasi negatius els dipositants es veien empesos cap als mercats borsaris on es prometien altes rendibilitats. En aquest període, es va acabar amb la tradicional propensió a l'estalvi de les classes populars i mitjanes. Els assalariats no podien estalviar en un context, el de la introducció de l'euro, en el que els preus del consum de masses augmentaven ràpidament i es veien empesos a endeutar-se.

---

²Això però no verifica la hipòtesi de la financiarització perquè es va tractar d'un fenomen de curt termini que no va aconseguir canviar el capitalisme grec, el sistema financer va seguir sent preeminentment bancari i el ràpid creixement de l'endeutament de les famílies mai va arribar al nivell de la resta d'economies occidentals. Aquesta expansió del crèdit i el capital fictici va col·lapsar tant ràpidament com va créixer i en general no va suposar cap canvi estructural significatiu a llarg termini en la línia de la tesi de la financiarització. L'únic efecte va ser l'artificial creixement de l'acumulació del capital a través del capital fictici i la laxa política monetària.

Durant aquest període, hi havia un flux de capital estranger que especulava en els mercats borsaris o invertia en el sector serveis. Una porció menor es dirigia a inversió productiva. Tots aquests factors conjunturals i insostenibles són els que van caracteritzar aquest període de 'boom artificial'. Hi havia un problema addicional amagat: l'increment de les activitats improductives, especialment al voltant de les finances i el comerç, que van erosionar els fonaments de la rendibilitat interna.

El període 1985-2007 s'ha caracteritzat per diverses onades de reestructuracions capitalistes que s'esforçaven en revertir la tendència decreixent de la taxa de guanys i la sobreacumulació de capital. Les polítiques neoliberals revitalitzaven les contra-tendències de la TDTG a través de (a) l'increment de la taxa de plusvàlua, (b) la reducció del valor de la força de treball, (c) la reducció del valor del capital constant, (d) la reducció del temps de rotació del capital, (e) l'increment del comerç exterior i (f) l'assoliment de beneficis extraordinaris imperialistes a l'estranger. Aquestes reestructuracions van ser parcialment exitoses. Es va produir una recuperació de la taxa de guanys però sense arribar al nivell anterior a l'inici de la caiguda. Tot i això, el capital va ser insuficientment desvaloritzat, sense arribar a la dolorosa i profunda desvalorització requerida. Els problemes fonamentals seguien existint i els trucs de la financiarització i el creixement artificial només podien posposar-los i incrementar-los.

La crisi del 2007-2008 va posar fi abruptament a aquesta eufòria. Tant aviat com la rendibilitat del capital productiu va flaquejar la crisi va emergir amb vigor. La financiarització va donar només un respir a curt termini a la crisi de rendibilitat però a un cost molt alt, incrementant significativament la porció de plusvàlua extreta pel capital productiu traslladada al capital-diner. Això va empitjorar la caiguda de la rendibilitat del capital productiu. Addicionalment, els beneficis extraordinaris imperialistes van col·lapsar quan les economies dels Balcans van entrar en recessió i la competència amb altres actors imperialistes es va intensificar. El col·lapse financer global va posar fi al crèdit barat. El capitalisme grec entrava abruptament en crisi.

Aquesta crisi es caracteritzada com una crisi dual de sobreacumulació (causada per la TDTG) i explotació imperialista (que va deteriorar l'estructura productiva i la rendibilitat del capital grec). Aquesta crisi dual va prendre la forma dels dèficits bessons (fiscal i per compte corrent). El dèficit fiscal va créixer perquè l'Estat subvencionava generosament el sector privat. El dèficit per compte corrent empitjorava a causa de la menor competitivitat del capital grec en relació als competidors occidentals. Ambdós dèficits s'empitjoraven recíprocament. Contràriament a l'explicació convencional dels dèficits bessons, ambdós són expressió de la caiguda de rendibilitat del capitalisme grec.

5. Conclusions

Per explicar la crisi cal una anàlisi fonamental de l'estructura econòmica de Grècia i la UE. La dimensió estructural ha estat reconeguda implícitament pels analistes convencionals a partir del segon

programa d'ajust imposat a Grècia, destacant la necessitat d'un nou model econòmic i productiu. Però ni les institucions europees ni les gregues han detallat un pla concís a causa, parcialment, de la seva incapacitat teòrica per entendre efectivament els problemes estructurals de l'esfera de la producció. Les explicacions radicals tampoc arriben a aquesta dimensió estructural de la producció, ignorada per la perspectiva de la financiarització. Els que apunten aspectes estructurals dèbils es queden en l'esfera monetària i comercial. Per això les seves propostes es limiten a la qüestió del deute i la reforma de la UEM. La reestructuració productiva de l'economia grega està absent o tractada de forma secundària. L'enfoc marxista exhibeix una millor explicació de la crisi perquè focalitza en la profunda i estructural esfera de la producció i les seves propostes emfatitzen una reestructuració productiva progressiva de l'economia grega.